

VĒSTURES AVOTI

Zane Rozīte

LIELBRITĀNIJAS VĒSTNIECĪBAS MASKAVĀ PIRMĀ SEKRETĀRA TOMASA ŠERMANA VIZĪTE RĪGĀ 1945. GADA OKTOBRĪ

1944. gada vasarā Padomju Savienība otro reizi okupēja Latviju. Neraugoties uz to, ka joprojām turpinājās Otrais pasaules karš un Vācija bija okupējusi Kurzemi, tika atsākts 1940.–1941. gadā padomju varas īstenotais Latvijas sovetizācijas process, padomju varas iestādēm realizējot visaptverošu politiskās, saimnieciskās un kultūras dzīves, centrālās un vietējās administrācijas pārveidi pēc PSRS parauga. Okupētās Latvijas iedzīvotāji tika pakļauti sistemātiskām represijām. Šie pasākumi arvien ciešāk nostiprināja Latvijas iekļaušanos PSRS. Vienlaikus Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs (īpaši aktīvi Latvijas vēstnieks Lielbritānijā Kārlis Zariņš) centās ietekmēt šo valstu valdību Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku. Lai arī ASV un Lielbritānija neatzina PSRS darbības Baltijas valstīs par atbilstošām starptautiskajām normām, Baltijas valstu jautājums kara apstākļos neguva plašāku ievērību, jo svarīgāk bija nodrošināt PSRS kā sabiedroto cīņā pret Vāciju. Beidzoties Otrajam pasaules karam, attiecības starp bijušajiem sabiedrotajiem ASV un Lielbritāniju, no vienas puses, un PSRS, no otras, būtiski pasliktinājās, pieauga savstarpējā neuzticēšanās un pretimstāvēšana. Šajā starptautisko attiecību kontekstā aktualizējās arī 1940. gada vasarā Padomju Savienības okupēto Baltijas valstu jautājums. ASV kā dominējošās Rietumu lielvaras pozīcijā bija novērojama konsekventi asa un nosodoša attieksme pret PSRS rīcību Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, un tā neatzina šo valstu okupāciju un inkorporāciju Padomju Savienībā ne *de facto*, ne *de iure*. Savukārt Lielbritānijas pieeja salīdzinājumā ar ASV bija diplomātiskāka. To lielā mērā noteica Lielbritānijas novājinātās varas pozīcijas starptautiskajā arēnā un

iekšpolitiskās problēmas, kam par iemeslu bija gan Otrā pasaules kara ekonomiskās sekas, gan pēckara posmā strauji pieaugošais dekolonizācijas process. Nozīmīgu vietu Lielbritānijas attieksmē ieņēma arī finansiālais aspekts, t.i., finansiālās pretenzijas pret PSRS par tai un tās pilsoņiem nodarītajiem zaudējumiem Baltijas valstīs. Šajā aspektā Lielbritānija nevēlējās izaicināt PSRS, lai saglabātu iespēju atgūt pieprasītos zaudējumus.

Pēckara sākumposmā, Anglijai uzsākot nodarīto zaudējumu novērtēšanu, uz Latviju 1945. gada oktobrī devās Būvju ministrijas¹ pārstāvis Dž. V. Parrs ar mērķi novērtēt Lielbritānijas vēstniecības ēkas Rīgā (Jura Alunāna iela 5) stāvokli. Jānorāda gan, ka šajā laika posmā vēl netika noteikta ēkas vērtība, jo Lielbritānija saglabāja iespēju to izmantot savām vajadzībām. Kopā ar Dž. V. Parru septiņu dienu vizītē uz Latviju devās arī Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pirmais sekretārs Tomass Šermans,² lai ievāktu informāciju par Rīgā un tās apkārtnē dzīvojošo Lielbritānijas pavalstnieku, britu izcelsmes personu un firmu īpašumu stāvokli, un kurš sniedza savai priekšniecībai informāciju par situāciju Rīgā un Latvijā – saimnieciskajiem apstākļiem un sociālo situāciju, redzēto galvaspilsētas ielās, ziņas par padomju varas realizētajiem pasākumiem, kā deportācijas, represijas, nacionalizācija u.c., kā arī samērā precīzi un visumā pareizi novērtēja latviešu attieksmi pret padomju varu un iespējām tai pretoties.³ Ziņojumā sniegto informāciju autors smēlās savos novērojumos, rūpīgā vietējās preses analizē, kā arī sarunās ar vietējiem iedzīvotājiem. Publicētais ziņojums⁴ ir unikāla liecība par aplūkojamo Latvijas vēstures posmu, kas iezīmīgs ar padomju otrās okupācijas sākumposmu un strauji atsākto sovietizāciju. Par šo Latvijas vēstures posmu joprojām trūkst dziļāku un uz plašas avotu bāzes balstītu pētījumu, pētnieki vairāk pievērsušies atsevišķiem vēstures aspektiem, piemēram, represijām un nacionālajai pretošanās kustībai, pārmaiņām ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Tomēr šis laika posms ir ārkārtīgi tendenciozs, pilns ar padomju propagandas izkropļojumiem. Tādējādi attiecīgais laika posms, kad Latvijas teritorijā, tāpat kā citās PSRS daļās, arvien vairāk tika ierobežota ceļošana, ārvalstu diplomāta skatījums sniedz iespēju aplūkot notiekošos procesus no cita aspekta. Jāpiebilst, ka Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pilnvarotais lietvedis Frenks Robertss⁵ pavadvēstulē Lielbritānijas ārlietu ministram, rakstot par vizīti Rīgā, ietei-

cis šī ziņojuma saturu klasificēt kā daļēji konfidenciālu, jo tajā izteiktās atziņas varētu saasināt attiecības starp PSRS un Angliju. Šāda notikumu attīstība Anglijai nebija vēlama, lai saglabātu iespējas britu amatpersonām apmeklēt Latvijas teritoriju.⁶

Dokuments publicēts vispirms oriģinālvalodā (angļu valodā, saglabājot rakstības īpatnības), pēc tam latviešu tulkojumā ar komentāriem un skaidrojumiem.

REPORT OF A VISIT TO RIGA, OCTOBER 1945.

Permission was granted to Mr. J. W. Parr of the Ministry of Works, myself, to visit Riga, ostensibly to examine our legation building there. The length of stay originally permitted by our travel-permits was six days.

2. We flew to Riga on the afternoon of the 12th October and found the airport a ruin with not a building standing; I later learnt it had suffered from an artillery duel across the river between Soviet and Germans forces before the former, after capturing Riga, had succeeded in crossing the Dvina. We were transported, with other non-official Russian passengers to Riga in an open motor lorry.

3. Our intention was to approach the highest municipal official, to the exclusion of any national official, to arrange for permission to visit the legation building, which we already knew to be occupied by a Red fleet unit. Deglav, President of the Executive of the Town Soviet, eventually received us at 3 p.m. on the 13th October. Mr. Parr made his request, through me, to visit the legation building and then went on to say that as secretary of the British embassy in Moscow, I wished to take the advantage of my presence in Riga to enquire about the conditions of certain Riga properties of British firms and persons and to ascertain whether it was now considered the property of the previous owners or of the Soviet State. To none of our questions was Deglav able to give an answer on the spot but promised a reply by Monday or Tuesday at the latest. He is a Lett, dour and apparently afraid of committing himself, and only expanded when Mr. Parr complimented him on the English clock standing in a corner of his room.

4. The week-end, complicated by the party's celebrations of the first anniversary of the retaking of Riga, intervened. Deglav then

spent the whole of Monday out of town and it was not until Tuesday afternoon that we were able to see him again, only to be told he was not competent to arrange a visit to the legation building and that he advised us to approach the President of the Council of People's Commissars of the Republic of Latvia or the People's Commissariat for Foreign Affairs. He had, to our surprise, begun this conversation with reference to my questions on private British property; he spoke only of its condition and, obviously quite embarrassed, he refused to answer my questions whether the properties had been nationalised and referred me to the People's Commissariat for Foreign Affairs.

5. Mr. Parr and I felt that the local president of the Sovnarkom or the local People's Commissar for Foreign Affairs would be no less embarrassed than Deglav to approach the authorities of the Union Red fleet in connexion with our desire to visit a building occupied by one of its units, and that any further official approach would be only lead to more time-wasting. We had already made the acquaintance of our local British representative, Mr. James Stewart Lawson, who had remained in Riga when the colony was evacuated in 1940–41 and had been left in charge of the legation and Church property by virtue of a document signed by Mr. Trent in Moscow in 1941; he had informed us that he could, without formality, take us to inspect the legation building which he visited freely. Abandoning official approaches, we visited the building on the following day, the 17th October. A copy of Mr. Parr's report to his Ministry is annexed. The property has not been nationalised. We had spent our intervening "free" time in visiting all British subjects and persons of British origin in Riga and immediate environs, in pursuance of consular affairs. We were followed on at least two occasions, quite crudely, and we were later received reports that house-porters had been violently bullied by individuals wishing to know which of the apartments under their control we had visited. I had meantime been refused permission to return to Moscow via Leningrad, and was having the greatest difficulty in obtaining from the hotel management the daily copy of the local Russian-language newspaper, which they had undertaken to supply. Two days of confusion followed the completion of our official business, during which I felt there were some official reluctance to allow us to re-

turn to Moscow by rail, but in the continued absence of air flights owing to bad weather, we left Riga on Saturday evening by train and reached Moscow on the 22nd October after a thirty-seven hours' journey.

6. I avoided meeting national or party officials of this territory whose incorporation onto the Soviet Union His Majesty's Government has not recognised, and apart from the "mayor" Deglav, saw only the Russian chef of the local Bureau of Visas and Registration of Foreigners, Gutkov, an important personage from the consular point of view, in that he decides, or dallies, on question of exit visas and residence permits for British subjects and forwards to Moscow applications of British-born persons for release from Soviet citizenship; a wily person with a sardonic smile, but more pleasant to deal with, I understand, than during the 1940–41 period.

PRESENT STATE OF RIGA.

7. Compared with other capitals, Riga has little suffered from war damage. The destruction that took place was almost entirely the result of demolition by the German army on leaving a year ago. Among the buildings and features they blew up were the port (thoroughly, quays, warehouses, cold-stores) and the adjoining central electricity generation station, the general post-office, the Latvian War Office, all the three bridges across the river. About 10 percent, of the Altstadt, including St Peter's Church, is in ruins, now partly cleared, while the newest part of the town is lightly pock-marked with destructions of house-property, due probably to bombing or shell-fire.

8. Public utilities have been partly restored; the water supply is in order, electricity supply is fairly constant, though dependent on such moyens de fortune as two American diesel-electric railway locomotives, gas supply is aleatory, the tramway service is restricted to certain lines and hours of the day and, even so, subject frequent breakdowns; there are no taxis, and private and industrial motor traffic is slight. The railway bridge across the Dvina has been rebuilt. A new pontoon bridge carries most of the road traffic. A new road bridge of eight spans, built of laminated timber, immediately south of the Export Port, was completed at the end of March of this year, but appears to be very little used and is still guarded by

the Red army. I understand that all the railway lines of the republic are working; there is a daily train service to Moscow, to Leningrad and Tallinn every second or third day.

9. Riga, with its numerous and goodly public buildings retains its western appearance, but the shopping streets are desolate; half the shops are closed and shuttered, and, of those which remain apparently open, most have no wares at all to display; only the single "commercial" (high-price) general store and the few remaining free-trade food shops have windows at all well-stocked. The population, even in the poorer districts of the town, is well-dressed in the western manner, and a surprising proportion of the clothes seen appear to be new. I gathered that some workmen and officials are allotted special ration-cards for clothes purchases, but that the ordinary rationing system at present does not include clothing coupons. The food situation is unsatisfactory; the lowest class of food-card holders, "dependant non-workers," have difficulty in getting even their exiguous rations honoured; large plants have instituted, on the Soviet model, their own stores for their employees, who there find their needs better satisfied. Sunday rail traffic, however, shows the large numbers of people go out to the country to obtain vegetables and even milk. A well-stocked free market, provisioned by country people, flourishes, with very high prices, while food-shops in the town present a miserably bare appearance. I heard numerous complaints that manual worker's wages were so low (r. 150–200 per month, tax free) as not to permit them to acquire the necessities of life. Personal hawking of articles of clothing, furniture and food in the markets is officially permitted and widely resorted to by the remnants of the middle classes.

1941–1945.

10. After the brutally abrupt Soviet nationalisation of land and property during the first Soviet occupation, their systematic attacks on religion and the deportation to Russia, in the summer of 1941, of the former owners of house property and industry and many of the members of the intelligentsia, the German troops, as they entered Riga, were, I am told, welcomed with flowers and music. The early fair impression did not survive the looting to which the German soldiery shortly began to resort, but the Germans, on the

whole, retained a greater measure of public sympathy than Russians had or now have. Though the main street of Riga, which has now regained its previous name of Liberty Street, for three years bore the name of Hitlerstrasse, and forced enrolments into the German army and street round-ups of both sexes for the swelling of German labour gangs were increasingly resorted to, the German authorities never completely allowed the hope of renewed Latvian independence to die. Latvia was bled of dairy produce and meat for the benefit of the Reich, but the ration-cards of the population, ensuring the necessities of life, were consistently honoured. Wide sections of the population were in favour of a German victory, believing the future of Latvian liberty was dependent on the victory of the Reich. The horror of well-known fact that that part of the former big Jewish population of Riga had not fled to Russia with the Soviet authorities was being massacred in Bickern Woods night after night, together with Jews brought from surrounding countries to the well-organised camp for collection of valuables and clothing and extermination of persons, was mitigated in the local mind by the recollection that it was, almost alone, the Jews of Riga who have welcomed the entry of the Soviet authorities in 1940 and the conviction that they had secured the lion's share of the better posts in the Soviet organisation that were set up. (A Jew, who himself escaped execution, estimated, in conversation with Mr. J. S. Newson, that of the Jews concentrated by the German authorities in the ghetto in the Moscow suburb not more than sixty escaped death, and that the total executed reached 60,000. I had, however, other reports of bad shooting by the execution squads, and of wounded people being able to extricate themselves subsequently from beneath a mass of corpses.) The remnants of the property owners, many of the remaining members of the intelligentsia and the Letts who collaborated with the German occupation authorities, fled west as the Red army returned to Latvia; many of these fugitives did not get further than the large pocket of the German army which remained in Courland until the general collapse. The "Latvian Legion" of the German army, said to number 90,000, of those captured in Courland and elsewhere are being refused permission to live in Riga and are consequently cut off from the possibility of making a livelihood. While I have no confirmation of the

fact, I have no doubt, in view of the treatment out to other “nationalist enemies of the people”, that overwhelming majority of these captives were despatched with the Latvian Legion to labour camps in Russia. There are reports that a very small number of deportees are struggling back to Latvia, nervous wrecks of skin and bone; I was not able to ascertain whether they were escapes or whether they had been permitted to return in their pitiable conditions pour encourager les autres.

11. I was told of some instances of Latvian partisan activity, presumably by Communists, during the German occupation, directed to the disruption and discouragement of road traffic.

12. Few members of the former British colony had elected to stay in Riga and environs when general evacuation was advised in 1940. They numbered about a score, half of British, half of local origin. At first their lot under the German occupant was not hard, but on the arrival of the Gestapo they were rounded up for questioning. Some of the leading male members of the community, and nearly all the women were interned; the period of their internment averaged about two years; it appears to have been easy in some cases to arrange for one's transfer to hospital by simulating illness, or to secure better conditions by volunteering for work. Prison conditions and prison rations, nevertheless, told on soma, and the deaths of two or three after release and the impaired health of others can be directly attributed to their treatment at the hands of the Germans. Those who were not interned were obliged to report to the Gestapo headquarters three times a week, but they were allowed to keep their wireless sets (which were confiscated for about a year by the Soviet authorities on their return). I have no cases of disaffection to report.

13. It will be understood that the return of the Red Army was welcomed by few. Inept photographs of scenes of that day, still exposed for propaganda purposes, show face clouded with fear and worry.

14. The second day of our stay in Riga was the first anniversary of the “liberation”. The day passed quietly. The streets were beflagged and the usual slogan-banners, in Latvian and Russian, lauding the leaders of the Soviet State and the red army and the friendship of the Latvian and Russian people, were strung across the main

thoroughfares, but there were no popular demonstrations, even manufactured. The day was not declared a holiday and was only distinguished from the others by articles in the local press recapitulating the progress made by the party and the local authorities in the restoration of the life and economy of Riga and the country and the achievements of land reform, and by a show at the Municipal Theatre reserved for the higher authorities and workers who had distinguished themselves, at which orders and medals were presented.

PRESENT POLITICAL SITUATION.

15. From almost the first hour in Riga a cloud of depression settles as on is bombarded by every interlocutor with tales of oppression, deportation, looting of farms. The Letts who had collaborated with the German occupation authorities and those whose sons and daughters had enrolled or been pressed into German army formations or labour gangs, left with the departing occupant to save their lives or to seek their kith and kin, and the returned Soviet authorities set to work to eliminate any remaining element of the Latvian population who might be suspected of any nationalist tendencies or of any power of independent thought and consequent intractability to Communist teaching. Deportation to coalmines in the Moscow district and the Urals is the fate of such elements and, crudely put, any "decent" family each night goes to rest fearing that this may be the night when they will be awakened and carried away. While such estimates are manifestly rash, I may report that a Russian of obviously cultured background, now occupying a semi-official position, volunteered the information that not more than five per cent of the Latvian intellectuals remained. Former municipal and police officials were obviously subjects for deportation, and so great is the apparent need of the Soviet authorities to eliminate all national Latvian feeling (which the press invariably dubs "Germano-Latvian nationalism") are the remnants of the bourgeois mentality, that mere denunciation of any individual is sufficient to ensure his unenviable fate. Recalcitrant peasants and some of those unable, for reasons of lack of labour or failure of crops, to comply with the procedure's obligation to the State, have been deported. I was informed in one country's district that even the vain wights who, in the thirties, had joined the amateur Home Guard force for the sake of the local kudos, uniform and outings,

had been rounded up and sent East. I saw of the remaining Latvian intellectuals – indeed after the first few days, knowing I was watched, I resolved for their own sake to avoid them – but messages received from them and credible accounts received from British subjects convinced me that the remaining intellectuals go in daily fear for their liberty and lives, and that the Letts, educated or not, in town and country, despair of their future and are only yet borne up by a vague and dwindling hope, based on the precedent of 1919/20, that the English and the Americans will come and liberate them from their oppressors. Certain it is that laughter, and almost even smiles, are banished from the streets of Riga.

16. The hope that the Western democracies will bring liberation is sufficiently widely entertained to have been commented on, with obvious sarcasm, at political meetings attended by some of many informants. Other subjects touched upon were the paucity of Anglo-American wartime aid to the U.S.S.R. – “enough, in all to keep the Red army going for one day” – and the inevitability of war with these allies. It was interesting to learn that the recent message from 711,000 odd inhabitants of Latvia to Stalin was taken from office to office and workshop to workshop and there signed by those present with abstentions, and that any chance abstentions subsequently were followed by visits of the police to the homes of the delinquents.

17. I received sufficient substantiated reports of looting of farms and villas by uniformed and armed Red army men equipped with the necessary lorries to convince me that such looting is frequent and widespread. There is no redress from the police whose new recruits, I was informed, were being drawn from inferior elements who were often taking advantage of their new position to “get their own back” on the society from which they felt they had not had a fair deal in the past and were themselves not innocent of attacks on the ordinary defenceless citizen. The streets of Riga are deserted at nightfall and I was informed it was unwise in the evening to stray from the main arteries, as the parks and gardens with which the centre of Riga abounds were infested with marauders. A midnight curfew is still imposed.

18. For the sake of record, I report a statement made to me that many thousands of Letts, preferring outlawry to the threat of de-

portation, with members of Vlasov's Liberation army and escaped German prisoners, are living a partisan life in the forests of Latvia.

19. The Soviet Government are disturbed by the low numbers or party-members and others on whom, they can rely for the education of the masses in the town and country, and by the poor quality of their work, as is evidenced by the constant exhortations of the secretaries of the Latvian communist party to their lieutenants to put forth greater efforts and their open deploration in the press of the poor results so far achieved.

20. The Red army is very much in evidence and is probably present in considerable numbers, to judge from the fact of billeting in small and presumably inconvenient buildings in every part of the town. The poor and ill-fitting uniforms of the soldiery on the background of a pleasant town with well-dressed townspeople appeared symbolic of the manner in which the civilisation of Latvia is being ground down.

21. Latvian Jews who fled with the Soviet authorities in 1941 are constantly returning and Russian Jews with no previous connexion with Latvia are being constantly sent there. There is general and keen discontent on the part of those who are obliged to serve under them.

22. Germany army prisoners are seen in great numbers in Riga, often unguarded; groups of half-a-hundred on their way to and from labour are guarded only by an ancient Latvian with a rifle. They constitute the only labour at present employed on the clearance of war-damage in the town. A British subject who had recently addressed one of them learnt that they were being allowed 600 grams of black bread per day, but little else.

ECONOMIC AND AGRICULTURAL SITUATION.

23. The Constitution of the Soviet Republic of Latvia shows divergences, significant from the economic point of view, from the corresponding paragraphs of the Constitution of the Soviet Union.

Constitution of Union.

Art. 4. The economic basis of the U.S.S.R. is the Socialist system of economy and Socialist ownership of the instruments and means of production, which have been established as a result of ...

the abolition of private ownership of the instruments and means of production and the ending of the exploitation of man by man.

Art. 5. Socialistically-owned property in the U.S.S.R. takes the form either of State property (the property of the whole people) or of co-operative/collective farm (the property of individual collective farms or of co-operative units).

Art. 6. The earth, its bowels, waters and forests, mills and factories, mines; railway, water and air transport; banks, means of communication, big state-organised agricultural undertakings (State farms, machine tractor stations, &c.), and also communal undertakings and the basic housing property in towns and industrial centres are State property, i.e., the property of the whole people.

Art. 9. Alongside the Socialist system of economy, constituting the dominant form of economy in U.S.S.R., the law admits small private economy on the part of single peasants and home-craftsmen, based on their own personal labour to the exclusion of the exploitation of the labour of others.

Art. 119. Citizens of the U.S.S.S.R. have been the right to rest. The right to rest is assured by the curtailment of the working day for the overwhelming majority of the workers to seven hours ...

Constitution of Latvia.

Art. 4. The economic basis of the Latvian S.S.R. is the Socialist system of economy and the Socialist ownership of the instruments and means of production, which have been established as a result of ... the abolition of private ownership of the instruments and means of production in big industrial undertakings and the nationalisation of these undertakings, of banks, transport and means of communication, with a view to the complete ending of the exploitation of man by man and the edification of a Socialist society.

Art. 5. Socialistically-owned property in the Latvian S.S.R. takes the form of State property (the property of the whole people) or of co-operative property.

Art. 6. The earth, its bowels, waters and forests, big mills and factories, mines; railway, water and air transport; banks, means of communication, big State-organised agricultural undertakings (State farms, machine tractor stations, &c.), and also communal

undertakings and big houses in towns and industrial centres are State property, i.e., the property of the whole people.

Art. 8. Alongside the Socialist system of economy in the Latvian S.S.R., are permitted private enterprises of single peasants, artisans and home-craftsmen, small private industrial and trading establishments, within the limits established by law.

Art. 91. Citizens of the Latvian S.S.R. have the right to rest. The right to rest is assured by the curtailment of the working day for the overwhelming majority of the workers to eight hours ...

24. The permitted continued existence of small industrial undertakings, the non-existence of collective farms, and the continued private ownership of other than big houses was confirmed by my observation, but the present situation merits comment.

25. I learnt that in practice very few even small industrial producing units have survived; even milliners and dressmakers are having their tax assessments increased as much as tenfold, so that gradually they are obliged to give up and, in order to continue to work, join the "trust" controlling their craft. Very few free retail establishments now remain – they are mainly food-shops notable for their comparatively owned and managed; presumably the high prices prevailing enable the owners to face the high taxation they certainly have to face the common with the free producers.

26. It was difficult to ascertain what was the limit of housing accommodation a house-owner was permitted to keep for himself, in other words, how small a private house needed to be in order to escape nationalisation. A limit of 125 square metres of floor space was hazarded, without confidence, and in another quarter I gathered that three- to five-room villas had not in general been nationalised, taxation on such property was, however, crushing.

27. I received the first confirmation that agriculture had not been collectivised from a Lettish medium official of the Latvian People's Commissariat of Agriculture, recently returned to his native land after thirty years in Russia, who volunteered the further opinion (which I record for what it is worth) that it will not be collectivised. Against this opinion I must set an extract from a speech, delivered towards harvest-time, by Latsis, the president of the Latvian Sovnarkom, at the Second Congress of the Labouring

Peasants (“Bolshevik of Soviet Latvia,” September), in which, entering on the subjects of the development of co-operation in rural districts, he said that the decree of enactment “opens before the peasants wide prospects for developing independence and economic initiative, since the forms of co-operation (proposed) constitute at the present moment the best form of organisation of the peasants for the purpose of the development of agriculture and the raising of the material and cultural situation of the labouring peasants.” It is possible to detect in later passages of this speech a discreetly threatening intimation to the farmers that it will be well for them to submit to the new measure of co-operative organisation; farmers remaining outside might find it more difficult to get indispensable agricultural supplies.

28. All is not well with Latvian agriculture. Production has declined as a result of war conditions, movement of populations, dispossessions, the successive depredations of dairy-cattle and working-horses and inexperience of the new farmers. I heard that many of the families to whom grants of land had been made under the agrarian reform scheme were town-dwellers with no farming experience. Kalnberzin, first secretary of the Central Committee of the Communist party of Latvia, complained in a recent speech to farmers that while they had had to adopt practices of dissimulation of crops and cattle, etcetera, in self-defence against the German occupiers, many did not sufficiently realise that a new era had begun and that such practices should not be continued under Soviet rule, for they harmed not only the Soviet State but the dissimulators themselves.

29. It is perhaps significant that kulaks are made the subject to fulminating press articles in which they are individually named, and yet are not liquidated out and out as are outstanding figures in other spheres of life. While I have no doubt that some recalcitrant farmers have been and are being deported, various propaganda speeches on rural problems made during 1945 show that “kulak” holdings in the main are being reduced to the statutory limit for land-holdings, namely 15 hectares, and the “superfluous” land added to the “fund” of land for division among the landless. I deduce from this apparent clemency towards a class consistently branded as enemies of the people that agricultural production is in

such a state that the production of these experienced landowners cannot be dispensed with. Speeches of party and Government leaders throughout this first year of renewed Soviet rule have frankly criticised the lackadaisical attitude distribution of land to peasants with no land or too little and to the equally vital question of educating the producers in their duties to the State.

30. While there are no collective farms, already in 1940–41, thirty-four State farms had been established. After the German occupation they are now being again organised to the number of thirty-six, the avowed principal object being the creation of livestock for the re-equipment of individual farms. A People's Commissariat for the State Farms occupies premises in Riga in the same building as the People's Commissariat for Agriculture. The above-quoted harvest-time speech of Latsis shows further that livestock in Latvia has been reduced to the following percentages of the 1940–1941 population:

Horses	62
Big-horned cattle	47
Pigs	36
Sheep	34
Domestic poultry	10

The countryside appears so denuded of dairy cattle and the rations of butter are so low that I feel that even Latsis's figure of 47 per cent. For cattle may be exaggerated. He further stated that the fifty pre-war tractor had been restored and now possessed 550 tractors.

31. The latest published figures on the distribution of land (given is an article by Kalnberzin, in the daily "Soviet Latvia", on the anniversary of the recapture of Riga) show that up to the 1st October 72,563 landless or ill-endowed peasants had received from the State Land Fund 749,000 hectares of land and that credits totalling 32 million roubles had been allotted to 12,000 peasants farms for the acquisition of equipment and livestock and for building and repair.

32. My informants were not of the category from whom I could expect to receive accurate information on the extent of restoration of industry. Two mills previously owned by British firms are known to have been stripped of machinery by the Germans, and such

transfer of plant, together with lack of electric power, is doubtless delaying the restarting of factories. Kalnberzin, in his above-quoted article in Soviet Latvia of the 13th October, wrote that 213 factories and mills were repaired and working, including V.E.F., Vaigors, Kvadrat and Rigas manufaktura.

33. There is no shipping activity in the port. Since the Soviet authorities reoccupied Latvia, only ship, a Finnish steamer with a cargo of coal, has entered the port of Riga. Our unofficial representative, retired import and export merchant, has been unable to obtain any information leading to hope that Riga's export trade is likely soon to be revived. While wooden wharves are being built, not work is being done on the cold-stores and the grain elevator destroyed by the Germans. I had it on good authority that some of the residents of Bolderas, a small town situated at the confluence of the Courland Az and the Dvina, within two miles of the open sea, were being ordered to leave the town. I have knowledge of this locality to enable me to judge whether this might herald naval port development.

Religion, Language, etc.

34. The practice of religion is free in Latvia, as it is in the other parts of the Soviet Union, but in Riga church-going apparently does not carry with it inconveniences for officials and other outstanding people as it does in Russia. In Riga the churches which have not suffered war damage are in excellent state of repair, both outside and in, and churches in rural district are bright with recent redecoration. It is, however, perhaps significant that the smallish English church, is now adequate for needs of the congregation of the war-blasted Great St. Peter's.

35. The Russian language is not being imposed on Latvia: street signs and public notices and instructions are in Latvian, infrequently flanked by the Russian equivalent. Theoretically, Latvian, Russian and German may be used in public and Government offices and our unofficial representative gets on very well with German still his main language. In practice, Russian is almost universally understood in Riga. One daily newspaper in the Latvian language and one in Russian are published, and "Soviet Youth", in Russian, appears three times a week. Bookshops are relatively well

stocked with Latvian publications, while those specialising in Russian books present much the same dull and ill-stocked appearance as we are accustomed to in Moscow. The Russian language is being taught in primary schools from the first or second years; to judge from a decree of Government of the RSFSR governing the teaching of Russian to school-children of non-Russian nationality inside the RSFSR, recently reprinted in Riga, this appears to be in accordance with general policy applied in the non-Russian speaking regions of the Union.

Conclusion.

36. The Soviet authorities, after a year's experimenting in the Baltic provinces and three years' exclusion, are back again and intend to stay. Their insistence on possession of Königsberg confirms their determination to hold this almost ice-free Baltic coast. The population, however, constitutes a problem and it must be made amenable to soviet doctrines. Some elements, who have the habit of thinking for themselves, are condemned as unteachable and in-absorbable, and are therefore being eliminated. The same fate must befall those outstanding individuals in whom the idea of an independent Latvia or bourgeois principles are hopelessly ingrained. There is, however, a sustained flow of propaganda against such nationalist and bourgeois aberrations which to my mind indicates that the new masters are impressed by the extent to which such ideas are rooted in the ordinary citizen whom it has not yet been possible to impress, for lack of time and owing to the strain of war-time conditions, with the achievements of the Communist economy. Since presumably it is impracticable and uneconomic to deport thousands of ordinary folk, they must be impressed to the greatest possible extent by propaganda and at the same time terrified by the prospect of personal deportation if they in any way distinguish themselves from the mass by the expression of unorthodox ideas.

37. The question of the re-education of the masses in the country appears to present a greater problem and the necessity of provisioning the towns in the present state of depleted production while at least some of the producers have not yet grasped their new Communist duty of fulfilling their obligations to the State, appear to

explain the “go-slow” policy at present being applied in agriculture as well as the lenient attitude adopted in practice to elements branded in speech and press as the irreconcilable enemies of the people.

38. Quite apart from the effect of the presence of adequate forces of the Red army on the spot, I do not consider that there is the slightest possibility of any underground or overt movement of resistance to the Soviet regime; far too many of the leaders of the people have been scattered, either to the west or east in Russia.

T. C. Sharman

ZIŅOJUMS PAR VIZĪTI RĪGĀ, 1945. GADA OKTOBRIS.

Atļauja tika piešķirta Dž. V. Parra kungam no Būvju ministrijas un man, lai apmeklētu Rīgu, lai šķietami pārbaudītu mūsu diplomātiskās misijas ēku tur. Mūsu uzturēšanās ilgums, ko paredzēja mūsu ceļojuma atļaujas, bija sešas dienas.

2. Mēs lidojām uz Rīgu 12. oktobra pēcpusdienā un atklājām lidostu drupās ar nevienu nesagrautu ēku. Es vēlāk uzzināju, ka tā bija cietusi artilērijas divkaujā starp padomju un vācu spēkiem, pirms pirmie, pēc Rīgas iekarošanas, bija spējusi šķērsot Daugavu. Mūs transportēja ar citiem neoficiāliem krievu pasažieriem uz Rīgu vaļējā kravas mašīnā.

3. Mūsu nodoms bija vērsties pie augstākās pašvaldības amatpersonas, izslēdzot jebkādu valsts amatpersonu, lai nokārtotu atļauju apmeklēt diplomātiskās misijas ēku, kuru, kā mēs jau zinājām, bija aizņēmusi Sarkanās flotes vienība. Deglavs,⁷ pilsētas padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs, beidzot pieņēma mūs trijos pēcpusdienā 13. oktobrī. Parra kungs caur mani izteica savu lūgumu apmeklēt diplomātiskās misijas ēku, un tad es piebildu, ka, būdams britu vēstniecības Maskavā pārstāvis, es vēlos izmantot savas klātbūtnes Rīgā priekšrocības, lai pajautātu par noteiktu britu firmu un pavalstnieku īpašumu stāvokli Rīgā un pārliecinātos, vai tie tagad tiek uzskatīti par iepriekšējo īpašnieku vai padomju valsts īpašumu. Ne uz vienu no mūsu jautājumiem Deglavs uz vietas nebija spējīgs dod atbildi, bet apsolīja atbildēt līdz pirmdienai vai, vēlākais, otrdienai. Viņš ir latvietis, īgns un acīmredzami baidās sakompromitēt sevi, un atraisījās tikai, kad Parra kungs izteica viņam komplimentu par istabas stūrī stāvošo angļu pulksteni.

4. Pienāca nedēļas nogale, ko sarežģīja Rīgas atkalieņemšanas pirmās gadadienas partijas svinības. Deglavs tad pavādīja visu pirmo dienu ārpus pilsētas un nebija līdz pat otrdienai, kad mēs varējām viņu atkal satikt tikai, lai mums pateiktu, ka viņš nav pilnvarots nokārtot diplomātiskās misijas ēkas apmeklējumu, un ieteiktu mums vērsties pie Latvijas Republikas Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vai ārlietu tautas komisāra. Mums par pārsteigumu, viņam bija jāsāk šī saruna, atsaucoties uz maniem jautājumiem par britu privāto īpašumu; viņš runāja tikai par to stāvokli un, acīmredzot diezgan apkaunots, atteicās atbildēt uz manu jautājumu, vai īpašumi tagad ir nacionalizēti, un nosūtīja mani pie ārlietu tautas komisāra.

5. Parra kungs un es jutām, ka vietējais Sovnarkoma⁸ priekšsēdētājs vai vietējais ārlietu tautas komisārs nebūs mazāk apgrūtināti kā Deglavs, lai vērstos pie Savienības Sarkanās flotes pārstāvjiem saistībā ar mūsu vēlmi apmeklēt ēku, ko aizņēmusi viena no tās vienībām, un ka jebkādas tālākas oficiālas metodes novestu tikai pie lielāka laika izšķērdēšanas. Mēs jau bijām iepazinušies ar mūsu vietējo britu pārstāvi – Džeimsu Stjuartu Lavsona kungu, kurš bija palicis Rīgā, kad kolonija tika evakuēta 1940.–1941. gadā, un bija atstāts kā atbildīgais par diplomātiskās misijas un baznīcas īpašumu saskaņā ar Trenta⁹ kunga 1941. gada Maskavā parakstītā dokumenta pilnvaru. Viņš bija informējis mūs, ka viņš var bez formalitāšu ievērošanas aizvest mūs apskatīt misijas ēku, ko viņš brīvi apmeklēja. Atmetot oficiālās pieejas, mēs apmeklējām ēku nākamajā dienā, 17. oktobrī. Parra kunga ziņojuma kopija viņa ministrijai ir pievienota. Īpašums nebija nacionalizēts.¹⁰ Mēs pavadijām negaidīti “brīvo” laiku, apciemojot visus britu pavalstniekus un personas ar britu izcelsmi Rīgā un tuvākajā apkaimē, izpildot konsulārās darīšanas.¹¹ Mūs diezgan primitīvi izsekoja vismaz divos gadījumos, un mēs vēlāk saņēmām ziņojumu, ka namu šveicari bija vardarbīgi iebiedēti no personām, kuras vēlējušās uzzināt, kurus dzīvokļus viņu kontrolē mēs bijām apmeklējuši. Tajā laikā man bija atteikta atļauja atgriezties Maskavā caur Ļeņingradu un bija vislielākās grūtības iegūt no viesnīcas administrācijas vietējās krievu avīzes ikdienas eksemplāru, ko viņi bija apņēmušies sagādāt. Pēc divu dienu apjukuma beidzās mūsu oficiālās darīšanas, kuru laikā es jutu dažu amatpersonu nevēlēšanos atļaut mums atgriezties Maskavā pa dzelzceļu, taču, turpinoties gaisa lidojumu trūkumam sliktā laikā

dēļ, mēs atstājām Rīgu ar vilcienu sestdienas vakarā un sasniedzām Maskavu 22. oktobrī pēc trīsdesmit septiņu stundu brauciena.

6. Es izvairījos satīties ar šīs teritorijas, kuras inkorporāciju Padomju Savienībā Viņa Majestātes valdība nav atzinusi, valsts vai partijas amatpersonām un bez “mēra” Deglava satiku tikai Gutkovu – nozīmīgu personāžu no konsulārā viedokļa, tāpēc ka viņš atbild – vai niekojas – par izbraukšanas vīzu un uzturēšanās atļauju britu pavalstniekiem jautājumu un britu izcelsmes personu pietiekumu par atbrīvošanu no padomju pilsonības sūtīšanu uz Maskavu; viltīga persona ar sardonisku smaidu, bet patīkamāks, ar kuru sadarboties, kā noprotu, nekā 1940.–1941. gadā.

RĪGAS PAŠREIZĒJAIS STĀVOKLIS.

7. Salīdzinot ar citām galvaspilsētām, Rīga ir maz cietusi kara postījumos. Gandrīz visi notikušie postījumi bija vācu armijas pirms gada aizejot veikto grautiņu rezultāts. Starp viņu uzspridzinātajām ēkām un objektiem bija osta (pilnīgi kuģu piestātnes, noliktavas, saldētavas) un blakus esošā centrālā elektrības ražošanas stacija, galvenā pasta nodaļa, Latvijas Kara ministrija, visi trīs tilti¹² pār upi. Apmēram desmit procenti no vecpilsētas, ieskaitot Sv. Pētera baznīcu, ir drupās, tagad daļēji attīrīta, kamēr pilsētas jaunākā daļa ir viegli iezīmēta ar sagrautām mājām, iespējams, bombardēšanas vai artilērijas uguns dēļ.

8. Komunālie pakalpojumi ir daļēji atjaunoti: ūdens piegāde ir kārtībā, elektrības piegāde ir diezgan pastāvīga, tomēr atkarīga no tāda pagaidu līdzekļa kā divām amerikāņu diēļdegvielas dzelzceļa lokomotīvēm, gāzes piegāde ir neregulāra, tramvaja pakalpojums ir ierobežots noteiktās līnijās un dienas stundās un pat tā pakļauts biežām avārijām. Ir uzbūvēts jauns dzelzceļa tilts pār Daugavu. Jauns pontonu tilts iznes lielāko daļu ceļu satiksmes. Jauns tilts no astoņiem laidumiem, uzbūvēts no laminēta koka tieši dienvidos no Eksporta ostas, tika pabeigts šī gada marta beigās, bet, šķiet, tiek maz izmantots un joprojām ir Sarkanās armijas apsargāts.¹³ Es noprotu, ka visas republikas dzelzceļa līnijas strādā; ik dienas ir vilciena reiss uz Maskavu, uz Ļeņingradu un Tallinu katru otro vai trešo dienu.

9. Rīga ar tās daudzajām glītajām sabiedriskajām ēkām ir saglabājusi savu rietumniecisko izskatu, bet tirdzniecības ielas ir pames-

tas, puse veikalu ir slēgti un aizslēgti. Tajos, kuri acīmredzami darbojas, lielākoties nav preču, ko izlikt. Tikai vienam “tirdzniecības” (augstas cenas) galvenajam veikalam un dažiem palikušajiem brīvās tirdzniecības veikaliem skatlogi ir labi apgādāti. Iedzīvotāji pat pilsētas nabadzīgākajos rajonos ir labi apģērbti rietumu manierē, un pārsteidzoši liels īpatsvars drēbju izskatās jaunas. Es secināju, ka dažiem strādniekiem un ierēdņiem ir piešķirtas speciālas preču kartītes apģērba iegādei, bet parastā normēšanas sistēma neiekļauj apģērba talonus. Pārtikas situācija ir neapmierinoša, zemākās pārtikas kartīšu kategorijas īpašniekiem, “apgādājamiem nestrādājošiem”, ir grūtības sagādāt pat viņuniecīgo pārtikas devu; lielās ražotnes pēc padomju modeļa ir ieviesušas pašas savus veikalus saviem strādniekiem, kuri savas vajadzības apmierina tur labāk. Sestdienas dzelzceļa satiksme tomēr rāda, ka liels skaits cilvēku dodas uz laukiem, lai iegūtu dārzeņus un pat pienu. Labi apgādāts tirgus, ko nodrošina lauku cilvēki, plaukst ar ļoti augstām cenām, kamēr pārtikas veikali pilsētās piedāvā nožēlojami trūcīgu ārieni. Es dzirdēju neskaitāmas sūdzības, ka roku darba strādniekiem algas ir tik zemas (150–200 rubļu mēnesī, bez nodokļiem), ka neļauj viņiem iegūt dzīvei nepieciešamo. Privātā drēbju, mēbeļu un pārtikas tirdzniecība tirgos ir oficiāli atļauta un vidusšķiras palieku plaši izmantota.

1941.–1945. gads.

10. Pēc brutāli pēkšņās zemes un īpašumu nacionalizācijas pirmās padomju okupācijas laikā, sistemātiskajiem uzbrukumiem reliģijai un bijušo māju un rūpnīcu īpašnieku un daudzu inteliģences pārstāvju deportācijas uz Krieviju, vācu karaspēku, kad tas ienāca Rīgā, kā man teica, sagaidīja ar ziediem un mūziku. Sākotnējais gaišais iespaids nepārdzīvoja laupīšanu, pie kā vācu karavīri drīz ķērās klāt, bet vācieši kopumā saglabāja lielāku sabiedrības simpātiju pakāpi, nekā bija vai tagad ir pret krieviem. Lai gan Rīgas galvenā iela, kas tagad ir atguvusi tās iepriekšējo Brīvības ielas nosaukumu, trīs gadus nesa Hitlera vārdu un arvien biežāk tika veikta piespiedu iesaukšana vācu armijā un abu dzimumu tvrstišana ielās pieaugošajām vācu darba brigādēm, vācu varas iestādes nekad pilnībā neļāva nomirt cerībai par Latvijas atjaunošanu. No Latvijas izsūca piena produktus un gaļu Reiha vajadzībām, bet iedzīvotāju

pārtikas kartītes, nodrošinot dzīvei nepieciešamo, tika pastāvīgi sagādātas. Plaša iedzīvotāju daļa bija par Vācijas uzvaru, ticot, ka Latvijas brīvības nākotne atkarīga no Reiņa uzvaras. Labi zināmā fakta šausmas, ka daļa no kādreizējās lielās Rīgas ebreju kopienas, kas nebija aizbēgusi uz Krieviju kopā ar padomju varas iestādēm, bija noslepkavota Biķernieku mežā nakti pēc nakti kopā ar ebrejiem, atvestiem no apkārtesošajām valstīm uz labi organizētu nometni vērtslietu un apģērba savākšanai un cilvēku iznīcināšanai, tika atvieglotas vietējo prātā ar atmiņām, ka Rīgas ebreji bija gandrīz vienīgie, kas apsveica padomju varas ienākšanu 1940. gadā, un ar pārliecību, ka viņi bija ieņēmuši lauvas tiesu no labākajiem amatiem padomju organizācijās, kas tika izveidotas. (Ebrejs, kurš bija izbēdzis no nāvessoda, sarunā ar Dž. S. Ņūsona kungu lēsa, ka no vācu varas ieslodzītajiem ebrejiem Maskavas priekšpilsētas geto ne vairāk kā sešdesmit izglābās no nāves un ka kopējais nogalināto skaits sasniedza 60 000. Tomēr man ir citas ziņas par nāvessodu komandu slikto šaušanu un par ievainotiem cilvēkiem, spējīgiem atbrīvot sevi pēc tam no liķu kaudzes apakšas.) Palikušie īpašnieki, daudzi no palikušajiem intelīģences pārstāvjiem un latvieši, kuri bija sadarbojušies ar vācu okupācijas organizācijām, bēga uz rietumiem, kad Sarkanā armija atgriezās Latvijā. Daudzi no šiem bēgļiem netika tālāk kā liels vācu armijas maiss,¹⁴ kas palika Kurzemē līdz pilnīgam sabrukumam. Vācu armijas “latviešu leģions”, jādodomā, skaitā līdz 90 000, tur tika sagūstīts un tūlīt nosūtīts smagā darbā uz Krieviju. Dažiem no Kurzemē un citur sagūstītajiem ir liegta atļauja dzīvot Rīgā un rezultātā ir nogriezta iespēja pelnīt iztiku. Lai gan man nav fakta apstiprinājuma, no izturēšanās pret “nacionālistiskajiem tautas ienaidniekiem” man nav šaubu, ka nomācošs pārsvars no šiem gūstekņiem tika nosūtīti kopā ar latviešu leģionu uz darba nometnēm Krievijā. Ir ziņas, ka neliels skaits deportēto klist atpakaļ uz Latviju – nervozi vraki no ādas un kauliem. Es nespēju noskaidrot, vai tie bija izbēgušie, vai viņiem bija atļauts atgriezties nožēlojamā stāvoklī, lai iedrošinātu citus.

11. Man pastāstīja par dažiem Latvijas partizānu, laikam komunistu, aktivitātes gadījumiem vācu okupācijas laikā, vērstiem uz ceļu satiksmes sagraušanu un drosmes atņemšanu.

12. Daži bijušās britu kolonijas locekļi bija izraudzīti palikt Rīgā un tās apkaimē, kad 1940. gadā ieteica vispārēju evakuāciju. Viņi

bija apmēram divdesmit, puse britu, puse vietējās izcelsmes. Sākumā viņu liktenis vācu okupantu varas apstākļos nebija smags, bet, ierodoties Gestapo,¹⁵ viņus tvarstīja nopratināšanai. Dažus no vadošajiem kopienas vīriešiem un gandrīz visas sievietes internēja. Viņu internēšanas periods vidēji bija divi gadi. Šķiet, ka dažos gadījumos bija viegli nokārtot kāda pārvešanu uz slimnīcu, simulējot slimību, vai nodrošināt labākus apstākļus, piesakoties darbam. Tomēr, kā kāds apgalvoja, cietuma apstākļi un cietuma ēdiena devas, divas vai trīs nāves pēc atbrīvošanas un citu sabojātā veselība var tikt izskaidrota ar vāciešu izturēšanos pret viņiem. Tie, kuri nebija internēti, bija spiesti ziņot Gestapo galvenajam štābam trīs reizes nedēļā, bet viņiem bija atļauts paturēt viņu bezvada ierīces (ko padomju varas iestādes, tām atgriežoties, konfiscēja apmēram uz gadu). Man nav neapmierinātības gadījumu, par ko ziņot.

13. Būs saprotams, ka Sarkanās armijas atgriešanos apsveica ne daudzi. Absurdas tās dienas ainu fotogrāfijas, joprojām izstādītas propagandas mērķiem, rāda sejas – baiļu un raižu nomāktas.

14. Mūsu uzturēšanās otrajā dienā Rīgā bija “atbrīvošanas” pirmā gadadiena. Diena pagāja klusi. Ielās bija izkārti karogi, un parastie padomju valsts līderu un Sarkanās armijas, kā arī latviešu un krievu tautu draudzību slavinošie lozungi latviešu un krievu valodā bija izkārti galvenajās ielās, bet nebija pat safabricētas tautas demonstrācijas. Diena netika pasludināta par brīvdienu un atšķīrās no citām tikai ar rakstiem vietējā presē, rezumējot partijas un vietējo amatpersonu panākto progresu ikdienā, Rīgas un valsts ekonomikas atjaunošanā un zemes reformas sasniegumus, un ar augstākajām amatpersonām un izcilākajiem strādniekiem paredzētu sarikojumu Pilsētas teātri, kur pasniedza ordeņus un medaļas.

PAŠREIZĒJĀ POLITISKĀ SITUĀCIJA.

15. Gandrīz jau no pirmās stundas Rīgā mūs pārņēma depresijas mākonis, jo katrs sarunu biedrs cilvēku apber ar stāstiem par apspiešanu, deportāciju, saimniecību izlauņīšanu. Latvieši, kuri bija sadarbojušies ar vācu okupācijas varas iestādēm, un tie, kuru dēli un meitas bija iestājušies vai iesaukti vācu armijas struktūrās vai darba grupās, devās prom kopā ar atkāpjošos okupantu, lai glābtu savu dzīvību vai meklētu radus un paziņas. Atgriezušās padomju varas iestādes ķērās pie darba, lai likvidētu jebkuru palikušo Latvijas

iedzīvotāju elementu, ko varētu turēt aizdomās par nacionālām tendencēm vai jebkādu spēju patstāvīgi domāt un rezultātā nepakļauties komunistu mācībai. Deportācija uz ogļu raktuvēm Maskavas apgabalā un Urālos ir šādu elementu liktenis, un, primitīvi izsakoties, jebkura “piedienīga” ģimene ik vakaru dodas pie miera, baidoties, ka naktī viņi tiks pamodināti un aizvesti. Kaut arī šādi novērojumi varētu būt pārsteidzoši, es varu ziņot, ka acīmredzami izglītotie krievi, kas tagad ieņem pusoficiālus amatus, brīvi informēja, ka no latviešu inteligēntiem palikuši ne vairāk kā pieci procenti. Deportāciju acīmredzams mērķis bija bijušās pašvaldību un policijas amatpersonas. Padomju varas acīmredzamā vajadzība likvidēt visas latviešu nacionālās jūtas (ko prese pastāvīgi dēvē par “vācu-latviešu nacionālismu”) un buržuāziskās mentalitātes paliekas ir tik spēcīga, ka ar apsūdzību pret jebkuru personu vien ir pietiekami, lai nodrošinātu viņam neapskaužamu likteni. Nepakļāvīgie zemnieki un daži no tiem, kuri darbaspēka trūkuma vai sliktas ražas dēļ nespēj izpildīt ražotāju pienākumu pret valsti, ir deportēti. Vienā valsts rajonā mani informēja, ka pat iedomīgie radījumi, kuri trīsdesmitajos gados bija pievienojušies amatieru zemeszardzei¹⁶ vietējās slavas, uniformu un izbraukumu dēļ, bija notverti un nosūtīti uz austrumiem. Es redzēju dažus no palikušajiem latviešu inteligēntiem, patiesi jau pēc pirmajām pāris dienām. Zinot, ka tieku novērots, es nolēmu viņu pašu labā izvairīties no viņiem, bet no viņiem saņemtās ziņas un saņemtie ticamie ziņojumi no britu pavalstniekiem pārliecināja mani, ka palikušie inteligēnti ikdienā dzīvo bailēs par savu brīvību un dzīvību un ka latvieši, izglītoti vai nē, pilsētās un laukos ir izmisuši par savu nākotni un tikai tagad sāk atbalstīt nelielu un gaistošo cerību, balstītu uz 1919.–1920. gada precedentu, ka angļi un amerikāņi nāks un atbrīvos viņus no apspiedējiem. Skaidrs ir tas, ka smieklī un gandrīz pat smaidi ir padzīti no Rīgas ielām.

16. Cerība, ka Rietumu demokrātiskās valstis atnesīs atbrīvošanu, ir pietiekami plaši lolota, lai tiktu komentēta bez acīmredzama sarkasma dažu mūsu informatoru apmeklētajos politiskajos mītiņos. Citi skartie temati bijaniecīgā angļu-amerikāņu kara laika palīdzība PSRS – “kopskaitā pietiekama, lai Sarkanā armija turpinātu darboties vienu dienu”, – un kara neizbēgamība ar šiem sabiedrotajiem. Bija interesanti uzzināt, ka ziņa no 711 000 palikušajiem Lat-

vijas iedzīvotājiem Staļinam tika nesta no kantora uz kantori, no darbnīcas uz darbnīcu un tur klātesošo parakstīta bez atturēšanās un ka jebkādiem pēc tam atklātiem atturēšanās gadījumiem sekoja policijas vizīte uz vainīgo mājām.¹⁷

17. Es saņēmu pietiekami pamatotus ziņojumus par formās tērptu un bruņotu Sarkanās armijas vīru, apgādātu ar nepieciešamajām kravas mašīnām, īstenoto fermu un māju izlaupišanu, lai pārliecinātu mani, ka šāda laupīšana ir bieža un izplatīta. Nav nekāda labuma no policijas, kuras jaunie darbinieki, kā tiku informēts, nākuši no sliktākajiem elementiem, bieži izmantoja savu jauno pozīciju priekšrocības, lai “atriebtos” sabiedrībai, no kuras, viņuprāt, nav bijusi taisnīga attieksme pagātnē, un viņi tādējādi nejutās vainīgi par uzbrukumiem parastiem, neaizsargātiem cilvēkiem. Rīgas ielas, iestājoties naktij, ir tukšas, un es tiku informēts, ka nebūtu prātīgi vakaros noklist no galvenajām ielām, jo parki un dārzi, ar ko Rīgas centrs ir pārpilns, ir laupītāju apsēsti. Joprojām ir noteikta pusnakts komandantstunda.

18. Ieraksta pēc, es ziņoju par man izteiktu apgalvojumu, ka daudzi tūkstoši latviešu, draudot deportācijai, devuši priekšroku dzīvei ārpus likuma, kopā ar Vlasova Atbrīvošanas armijas¹⁸ locekļiem un izbēgušajiem vācu gūstekņiem dzīvo partizānu dzīvi Latvijas mežos.

19. Padomju valdību uztrauc partijas biedru un citu, uz kuriem var paļauties pilsētu un lauku masu izglītošanā, mazais skaits un viņu darba zemā kvalitāte, ko pierāda Latvijas Komunistiskās partijas sekretāru pastāvīgie aicinājumi viņu vietniekiem pielikt vairāk pūles un viņu atklātā nožēla presē par līdz šim sasniegtā sliktajiem rezultātiem.

20. Sarkanā armija ir ļoti uzkrītoša un, iespējams, ir klātesoša ievērojamā skaitā, spriežot pēc fakta, ka tā izvietojusies mazās un laikam neērtās ēkās katrā pilsētas daļā. Nabadzīgās un slikti pieguļošās karavīru uniformas uz patīkamās pilsētas fona ar joprojām labi apģērbtajiem pilsētas iedzīvotājiem šķita simboliski rādām, kā tiek sagrauta Latvijas civilizācija.

21. Latvijas ebreji, kuri bēga kopā ar padomju varas iestādēm 1941. gadā, pastāvīgi atgriežas, un Krievijas ebreji, bez iepriekšējas saiknes ar Latviju, pastāvīgi tiek sūtīti uz turieni. Tur ir vispārēja un spēcīga neapmierinātība no to puses, kurus no augstākiem

amatiem padzen šie jaunieņācēji, un no to puses, kuri ir spiesti kalpot viņiem.

22. Vācu karagūstekņi Rīgā ir redzami lielā skaitā, bieži neapsargāti. Grupas no pussimts vīriem ceļā uz un no darba apsargāti tikai latviešu sirmgalvis ar šauteni. Viņi veido vienīgo pašreiz nodarbināto darbaspēku pilsētas kara postījumu novākšanai. Britu pavalstnieks, kurš nesen uzrunāja vienu no viņiem, uzzināja, ka viņiem piešķir 600 gramus melnās maizes dienā, bet maz ko vairāk.

EKONOMIKAS UN LAUKSAIMNIECĪBAS STĀVOKLIS.

23. Latvijas Padomju Republikas Konstitūcija rāda no ekonomiskā viedokļa nozīmīgas novirzes no atbilstošajiem paragrāfiem Padomju Savienības Konstitūcijā.

Savienības Konstitūcija.

4. pants. PSRS ekonomiskais pamats ir sociālistiskā saimniecības sistēma un ražošanas rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas nostiprinājies, [...] atceļot ražošanas rīku un līdzekļu privātipašumu un iznīcinot iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku.

5. pants. Sociālistiskajam īpašumam PSRS ir vai nu valsts īpašuma veids (visas tautas manta), vai kooperatīvu/kolhozu īpašuma veids (atsevišķu kolhozu īpašums, kooperatīvo apvienību īpašums).

6. pants. Zeme, tās bagātības, ūdeņi, meži, rūpnīcas, fabrikas, šahtas, raktuves, dzelzceļu, ūdens un gaisa transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts organizētie lielie lauksaimniecības uzņēmumi (padomju saimniecības, mašīnu un traktoru stacijas u.tml.), kā arī komunālie uzņēmumi un dzīvokļu pamatfonds pilsētās un rūpniecības punktos ir valsts īpašums, proti – visas tautas manta.

9. pants. Blakus sociālistiskai saimniecības sistēmai, kas ir valdošā saimniecības forma PSRS, likums pieļauj individuālo zemiņu un mājamatniņu sīku privātsaimniecību, kas dibināta uz personīgu darbu un izslēdz sveša darba ekspluatāciju.

119. pants. PSRS pilsoņiem ir tiesības uz atpūtu. Tiesības uz atpūtu nodrošina, noteicot strādniekiem un kalpotājiem astoņu stundu darba dienu un sāsinot darba dienu līdz septiņām [...].

Latvijas Konstitūcija.

4. pants. Latvijas PSR saimnieciskais pamats ir sociālistiskā saimniecības sistēma un ražošanas darba rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas nostiprinājies, [...] atceļot ražošanas darba rīku un līdzekļu privāto īpašumu rūpniecības lieluzņēmumos un nacionalizējot šos uzņēmumus, bankas, transportu un satiksmes līdzekļus, lai galīgi iznīcinātu iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku un nodibinātu sociālistisku sabiedrību.

5. pants. Sociālistiskajam īpašumam Latvijas PSR ir vai nu valsts īpašuma veids (visas tautas manta), vai kooperatīva īpašuma veids.

6. pants. Zeme, tās bagātības, ūdeņi, meži, lielās rūpnīcas un fabrikas, raktuves, rūdnīcas, dzelzceļu, ūdensceļu un gaisa transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts iekārtoti lieli lauksaimniecības uzņēmumi (valsts saimniecības, mašīnu un traktoru stacijas u. tml.), kā arī komunālie uzņēmumi un lielie nami pilsētās un rūpniecības vietās ir valsts īpašums, proti – visas tautas manta.

8. pants. Blakus sociālistiskai saimniecības sistēmai Latvijas PSR pieļautas vienpersonīgu zemnieku, amatnieku un mājražotāju privātsaimniecības, sīki privāti rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi likumā noteiktās robežās.

91. pants. Latvijas PSRS pilsoņiem ir tiesības uz atpūtu. Tiesības uz atpūtu nodrošina, noteicot strādniekiem un kalpotājiem astoņu stundu darba dienu un sāisinot darba dienu līdz septiņām [...].

24. Atļautā nepārtrauktā mazo uzņēmumu pastāvēšana, neesošie kolhozi un nepārtrauktās privātā īpašuma tiesības, izņemot lielo māju, apstiprinājās manos novērojumos, bet tagadējā situācija pelna komentārus.

25. Es uzziņāju, ka praksē ļoti maz ir izdzīvojušas pat sīkas rūpnieciskas ražošanas vienības. Pat cepurniekiem un šuvējiem nodokļi ir palielināti gandrīz desmitkārt, tā ka pamazām viņi ir spiesti padoties un, lai turpinātu strādāt, pievienoties viņu aroda kontrolējošam "trestam". Tagad saglabājies ļoti maz brīvo mazumtirgotāju uzņēmumu – tie galvenokārt ir pārtikas veikali, ievērojami ar to salīdzinoši labi apgādātajiem skatlogiem un augstajām cenām. Novietnes tirgos pieder un tiek vadītas individuāli; iespējams, pārsvarā esošās augstās cenas ļauj īpašniekiem stāties pretī augstajiem nodokļiem, ar ko viņiem kopā ar neatkarīgajiem ražotājiem noteikti jāsakaras.

26. Bija grūti noskaidrot, kāda bija mājokļu pielāgošanas robeža, ko mājas īpašniekam bija atļauts sev paturēt, citiem vārdiem sakot, cik mazai vajadzēja būt mājai, lai izvairītos no nacionalizācijas. Tika pieļauta 125 kvadrātmetru platības robeža bez pārliecības. Citā vietā es secināju, ka trīs līdz piecu istabu mājas parasti nav nacionalizētas, lai gan nodokļi par šādiem īpašumiem bija graujoši.

27. Es saņēmu pirmo apstiprinājumu, ka lauksaimniecība nav bijusi nacionalizēta, no vidēja līmeņa Latvijas Zemkopības tautas komisariāta¹⁹ latviešu ierēdņa, kurš nesen atgriezies dzimtajā zemē pēc trīsdesmit gadiem Krievijā un kurš tālāk brīvi pauda viedokli (ko es pierakstu, jo tas ir tā vērts), ka tā netiks kolektivizēta. Pret šo viedokli man jāliek izvilcums no Lāča²⁰ – Latvijas Sovnarkoma priekšsēdētāja – runas, nolasītas uz ražas laiku darba zemnieku otrajā kongresā (“Padomju Latvijas Boļševiks”, septembris), kurā, piesakot tematu par kooperācijas attīstību lauku rajonos, viņš teica, ka apstiprinātais lēmums “paver zemniecībai plašas perspektīvas pašdarbības un saimnieciskās iniciatīvas attīstībā, jo kooperāciju veidi (ierosinātie) ir pašreiz vislabākā zemnieku organizāciju forma ar mērķi attīstīt lauksaimniecību un uzlabot darba zemnieku materiālo un kultūras stāvokli”. Ir iespējams noteikt šīs runas turpmākajās sadaļās piesardzīgi draudošu brīdinājumu zemniekiem, ka viņiem būtu labi pakļauties jaunajam kooperāciju veidošanas pasākumam, ārpus tā palikušajiem zemniekiem būs grūtāk iegūt nepieciešamos lauksaimniecības krājumus.

28. Viss nav kārtībā ar Latvijas lauksaimniecību. Ražošana ir kritusies kara apstākļu, iedzīvotāju kustības, īpašumu atņemšanas, sekojošās piena lopu un darba zirgu nolaupīšanas un jauno lauksaimnieku pieredzes trūkuma rezultātā. Es uzzināju, ka daudzas ģimenes, kurām zemes piešķiršana veikta agrārās reformas sistēmas ietvaros, bija pilsētu iedzīvotāji bez lauksaimniecības pieredzes. Kalnbērziņš,²¹ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pirmais sekretārs, nesenā runā ar lauksaimniekiem sūdzējās, ka, lai arī viņiem bija jāapgūst graudu un lopu, u.c. slēpšanas prakse, paš aizsargājoties no vācu okupantiem, daudzi nebija pietiekami izpratuši, ka sācies jauns laikmets un ka šādu praksi nevajadzētu turpināt padomju varas apstākļos, jo viņi kaitē ne tikai padomju valstij, bet pašiem krāpniekiem.

29. Iespējams, ir nozīmīgi, ka kulaki²² ir padarīti par nikni uzbrūkošu preses rakstu mērķi, kuros viņi tiek atsevišķi nosaukti, tomēr nav iznīcināti kā ievērojamas personības citās dzīves sfērās. Lai gan man nav šaubu, ka kādi nepaklausīgi lauksaimnieki ir tikuši un tiek deportēti, dažādas 1945. gadā izteiktas propagandas runas par lauku problēmām rāda, ka “kulaku” īpašumi kopumā ir samazināti līdz likumā par zemes īpašumu noteiktai robežai, proti, 15 hektāriem, un “liekā” zeme pievienota “fondam” zemes sadalei starp bezzemniekiem. No šīs acīmredzamās mērenības pret šķiru, kas pastāvīgi dēvēta par tautas ienaidniekiem, es secinu, ka lauksaimniecības ražošana ir tādā stāvoklī, ka nevar iztikt bez šo pieredzējušo zemes īpašnieku produkcijas. Partijas un valdības līderu runas visā šajā padomju varas pirmajā atjaunotajā gadā ir brīvi kritizējušas lielāko daļu vietējo lauksaimniecības komiteju apātisko attieksmi pret nacionāli svarīgo jautājumu par zemes sadali zemniekiem bez vai pārāk maz zemes un vienlīdz svarīgo par ražotāju izglītošanu attiecībā uz viņu pienākumiem pret valsti.

30. Lai arī tur nav kolhozu, jau 1940.–1941. gadā bija izveidoti trīsdesmit četri sovhozi. Pēc vācu okupācijas tie atkal tiek veidoti, skaitā apmēram trīsdesmit seši, par galveno mērķi atzīstot mājlopu pavairošanu, lai atkal apgādātu individuālās saimniecības. Sovhozu tautas komisariāts²³ aizņem telpas Rīgā tajā pašā ēkā, kur Zemkopības tautas komisariāts. Iepriekš citētā Lāča runa ražas laikā rāda tālāk, ka mājlopu daudzums Latvijā ir samazinājies līdz sekojošiem procentiem no 1940.–1941. gada kopskaita:

Zirgi	62
Liellopi	47
Cūkas	36
Aitas	34
Mājputni	10

Lauki izskatās tik piena lopu izlaupīti un sviesta produktu ir tik maz, ka es jūtu, ka Lāča skaitlis par 47 procentiem lopu varētu būt pārspilēts. Viņš tālāk paziņoja, ka piecdesmit pirmskara traktoru stacijas ir atjaunotas un tagad to rīcībā ir 550 traktori.²⁴

31. Pēdējie publicētie skaitļi par zemes sadali (doti Kalnbērziņa rakstā dienas avīzē “Padomju Latvija” Rīgas atkalieņemšanas gada-dienā) rāda, ka līdz 1. oktobrim 72 563 bezzemnieki vai tikko apgādāti zemnieki ir saņēmuši no Valsts zemes fonda 749 000 hektāru

zemes un ka kredīti kopsummā 32 miljoni rubļu bijuši piešķirti 12 000 zemnieku fermām aprīkojuma un mājlopu iegādei un celtniecībai, kā arī remontam.

32. Mani informatori nebija no kategorijas, no kuriem es varēju gaidīt saņemt precīzu informāciju par rūpniecības atjaunošanas apjomu. Divās fabrikās, kas iepriekš piederējušas britu firmām, vācieši izjaukuši mašīnas. Šāda iekārtu pārvietošana līdz ar elektrības trūkumu neapšaubāmi aizkavē rūpnīcu atjaunošanu. Kalnbērziņš iepriekš citētajā rakstā 13. oktobra “Padomju Latvijā” rakstīja, ka 213 rūpnīcas un fabrikas ir savestas kārtībā un strādā, ieskaitot “VEF”, “Vairogs”, “Kvadrāts” un “Rīgas Manufaktūra”.

33. Ostā nav kuģniecības aktivitātes. Kopš padomju vara atkal okupēja Latviju, tikai viens kuģis, somu tvaikonis ar ogļu kravu, ir ienācis Rīgas ostā. Mūsu neoficiālais pārstāvis, pensionēts importa un eksporta tirgotājs, nespēja iegūt informāciju, kas ļautu cerēt, ka Rīgas eksporta tirdzniecība drīzumā varētu atjaunoties. Kaut arī tiek būvētas koka kuģu piestātnes, nekāds darbs netiek veikts ar salīdzinām un graudu elevatoriem, kurus iznīcināja vācieši. No ticama avota zināms, ka dažiem Bolderājas – mazas pilsētas Lielupes un Daugavas savienojumā, divu jūdžu robežā no atklātas jūras – iedzīvotājiem ir pavēlēts pamest pilsētu. Man nav zināšanu par šo apvidu, lai spriestu, vai tas varētu vēstīt par kara ostas attīstību.²⁵

Reliģija, valoda u.c.

34. Reliģijas prakse Latvijā ir brīva, kā tas ir citās Padomju Savienības daļās, bet Rīgā baznīcā iešana amatpersonām un citiem ievērojamiem cilvēkiem acīmredzami nerada neērtības, kā tas ir Krievijā. Rīgā baznīcas, kas nav cietušas kara postījumus, ir teicamā stāvoklī gan no ārpuses, gan no iekšpuses, un baznīcas lauku rajonos ir greznas, ar nesenu apdari. Tomēr, iespējams, ir nozīmīgi, ka mazā angļu baznīca tagad ir piemērota karā uzspriecinātās Svētā Pētera baznīcas draudzes vajadzībām.

35. Krievu valoda Latvijā nav uzspiesta: ielu zīmes un publiski paziņojumi, kā arī instrukcijas ir latviešu valodā, reti papildinātā ar krievu ekvivalentu. Teorētiski latviešu, krievu un vācu valodu var izmantot sabiedrībā. Valdības ierēdņi un mūsu neoficiālais pārstāvis ļoti labi saprotas vācu valodā, joprojām viņa galvenajā valodā. Praksē krievu valodu gandrīz vispārēji saprot Rīgā. Tiek publicēta

viena dienas avīze latviešu valodā un viena krievu valodā, un “Padomju Jaunatne” krievu valodā iznāk trīs reizes nedēļā. Grāmatu veikali ir samērā labi apgādāti ar latviešu publikācijām, kamēr tie, kuri specializējas krievu grāmatās, sniedz tādu pašu panīkušu un slikti apgādātu ārieni, pie kā esam pieraduši Maskavā. Krievu valoda tiek mācīta pamatskolā no pirmā vai otrā gada; spriežot pēc KPFSR²⁶ valdības dekrēta, kas nosaka krievu valodas mācīšanu nekrievu tautības skolēniem KPFSR, nesen izdotu no jauna Rīgā, tas, šķiet, ir saskaņā ar vispārējo piemēroto politiku krievu valodā nerunājušajos Savienības reģionos.

Noslēgums.

36. Padomju vara pēc gadu ilgas eksperimentēšanas Baltijas provincēs un trīs gadu prombūtnes ir atkal atpakaļ un domā palikt. Viņu uzstājība uz Kēnigsbergas iegūšanu īpašumā apstiprina viņu apņēmību paturēt gandrīz neaizsalstošo Baltijas krastu. Iedzīvotāji tomēr rada problēmu, un viņi jāpadara pakļāvīgi padomju doktrīnām. Daži elementi, kuru dabā ir domāt pašiem, ir atzīti par nesaprātīgiem un neizmācāmiem un tādējādi par likvidējamiem. Tāds pats liktenis gaida tās ievērojamās personas, kurās ideja par neatkarīgu Latviju vai buržuāzijas principi ir bezcerīgi iesakņojušies. Tomēr pret šādām nacionālām un buržuāziskām izpausmēm ir spēcīga propagandas plūsma, kas, manuprāt, norāda, ka jaunie saimnieki ir iespaidoti no tā, cik plaši šādas idejas ir iesakņojušās parastajos pilsoņos, kurus līdz šim laika trūkuma un kara apstākļu dēļ nav izdevies iespaidot ar komunistu ekonomikas sasniegumiem. Laikam kopš ir neiespējami un neekonomiski deportēt tūkstošiem vienkāršo cilvēku, viņus vajag iespaidot ar visplašāko iespējamo propagandu un tajā pašā laikā iebiedēt ar personīgās deportācijas iespēju, ja viņi jebkādā veidā atšķirsies no masām ar neikdienišķām idejām.

37. Jautājums par masu pārmācīšanu valstī, šķiet, rada lielāko problēmu. Nepieciešamība apgādāt pilsētas pašreizējās izsmeltas produkcijas stāvoklī, kamēr vismaz daži no ražotājiem nav izpratuši viņu jauno komunistu pienākumu pildīt viņu saistības pret valsti, šķiet, izskaidro “darba tempa palēnināšanas” politiku, pašreiz pielietotu lauksaimniecībā, tāpat kā iecietīgo attieksmi pret elementiem, kas presē un runās nosodīti kā nesamierināmi tautas ienaidnieki.

38. Nemaz nerunājot par Sarkanās armijas pietiekamo klātbūtnes efektu uz vietas, es neuzskatu, ka ir visniecīgākā iespēja nelegālai vai atklātai pret padomju režīmu vērstai pretošanās kustībai, pārāk daudz tautas līderu ir bijuši izkaisīti vai nu uz rietumiem, vai austrumiem iekš Krievijas.

T. S. Šermans

Avots: National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 371/47061/not paginated

PIEZĪMES

- ¹ *Works* – būves; *Ministry of Works* – ministrija Lielbritānijā, kas tika izveidota Otrā pasaules kara laikā ar mērķi organizēt īpašumu rekvizēšanu kara vajadzībām. Pēc kara ministrija saglabāja atbildību par valdības ēkām un to projektiem.
- ² Tomass Šermans (*Thomass Sharman*, 1912–1990), Lielbritānijas diplomāts, Anglijas vēstniecības Padomju Savienībā 1. sekretārs, tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām (1945. gada oktobrī) ieradās Rīgā un iesniedza plašu ziņojumu par situāciju Latvijā; tam bija būtiska nozīme Anglijas pieejā Baltijas valstu jautājumam, kas ietvēra Baltijas valstu okupācijas neatzīšanu *de iure*, bet atzina šo valstu okupāciju *de facto*, jo uzskatīja, ka padomju režīms šeit realizē efektīvu kontroli.
- ³ T. Šermana ziņojums par vizīti Rīgā satur arī divus pielikumus, kas šeit nav pievienoti un tulkoti. Abos pielikumos autors acīmredzami ir atsaucies uz Lielbritānijas Ārlietu ministrijas telegrammām, kas saturējušas konkrētus jautājumus, uz kuriem T. Šermanam bija jāatbild pēc vizītes Latvijā. Diemžēl, nezinot Ārlietu ministrijas telegrammu saturu, nav iespējams skaidri noteikt otrā pielikuma satura būtību. Savukārt pirmajā pielikumā ziņojuma autors, salīdzinoši analizējot PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un balstoties uz saviem novērojumiem Rīgā, atbildējis uz ministrijas jautājumu par iespēju sūtīt vēstniecības pārstāvi uz Latviju. Ņemot vērā, ka Latvija bija pilnībā atkarīga no PSRS, turklāt britu kopiena tur bija pārāk maza, T. Šermans izteica viedokli, ka Lielbritānijai nav vajadzīgs atsevišķs diplomātiskais pārstāvis Latvijā.
- ⁴ Autore izsaka pateicību prof. Ērikam Jēkabsonam, kurš viņas rīcībā nodeva Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā atrasto dokumentu sagatavošanai un publicēšanai Latvijā.
- ⁵ Frenks K. Robertss (*Frank K. Roberts*, 1907–1998), britu diplomāts, Lielbritānijas vēstniecības Maskavā pilnvarotais lietvedis (1945–1947).
- ⁶ F. Robertss pavadvēstulē tāpat atzīmēja, ka T. Šermana ziņojuma saturs varētu pakļaut represijām tos cilvēkus, ar kuriem Šermans Latvijā kontaktējies, jo īpaši britu pavalstniekus, kuri vēlētos izceļot no Latvijas.
- ⁷ Arnolds Degļavs (1904–1969), Latvijas PSR valsts darbinieks, Rīgas pilsētas (1944–1951) un Jūrmalas pilsētas (1961–1969) izpildkomitejas priekšsēdētājs.

- ⁸ Sovnarkoms (krievu val. *Sovnarkom, Sovet narodnykh komissarov*) – Tautas komisāru padome.
- ⁹ Džons Trents (*John Trent*), britu diplomāts, Lielbritānijas konsuls Latvijā 20. gs. 30. gados, Lielbritānijas vēstniecības Padomju Savienībā 1. sekretārs Otrā pasaules kara laikā.
- ¹⁰ Šeit konkrētais ziņojuma pielikums nav pievienots un tulkots. Dž. V. Parrs ziņojumā Būvju ministrijai atzina Lielbritānijas vēstniecības ēkas Rīgā stāvokli par apmierinošu, norādot, ka ēkas pamati un jumts nebija bojāti, lai gan ēkas fasādē bija redzamas plaisas, logi bija iestikloti. Savukārt ēkas iekšpusē bija novērojami nelieli griestu, sienu un parketa bojājumi. Apkures sistēma tika raksturota kā laba, bet vācu okupācijas spēki bija gandrīz pilnībā izlauņpjuši ēku. Saskaņā ar priekšniecības lūgumu Parrs nemēģināja novērtēt ēkas vērtību. Lielā mērā tas skaidrojams ar Lielbritānijas vēl ne līdz galam noformulējušos attieksmi pret Latvijas PSR, vēl neilgi pēc Otrā pasaules kara beigām nenoraidot iespēju no jauna atvērt sūtniecību Latvijā. Neatzīstot Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībai likumību, vēlākajos gados starp PSRS un Lielbritāniju notika intensīva sarakste par vēstniecības ēkas Rīgā jautājuma risinājumu. Anglija piedāvāja PSRS atpirkt šo ēku, bet abas puses ilgstoši nevarēja vienoties par ēkas vērtību. Sk.: Antonijs Zunda (2011). Latvijas PSR Ārlietu ministrija un latviešu trimda Rietumvalstīs, 1945. gads – 20. gs. 60. gadi. No: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 27. sēj. Rīga: Zinātne, 200. lpp.
- ¹¹ T. Šermans vērtēja, ka Rīgā un tās apkārtnē palikuši apmēram 10–12 britu kopienas locekļi, no kuriem aptuveni puse ir ārvalstu izcelsmes britu pavalstnieki.
- ¹² Domāti – Dzelzceļa tilts, Pontonu tilts un Zemgales tilts, kura balsti mūsdienās redzami blakus Dzelzceļa tiltam.
- ¹³ Darbi pie tiltu atjaunošanas Rīgā uzsākti jau 1944. gadā, tika uzcelts pagaidu koka dzelzceļa tilts un Valdemāra tilts (mūsdienu Vanšu tilta vietā), kuru ekspluatācijā nodeva 1945. gada martā, savukārt 1945. gada 23. jūnijā tika atklāts atjaunotais Pontonu tilts. Sīkāk sk.: Pēteris Jērāns (galv. red.) (1988). *Rīga: enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- ¹⁴ *Pocket* (angļu val.) – maiss, katls.
- ¹⁵ Gestapo (no vācu val. *Geheime Staatspolizei*) – nacionālsociālistiskās Vācijas valsts slepen policija.
- ¹⁶ Acīmredzot domāta Latvijas Aizsargu organizācija, kas tika izveidota 1919. gadā un likvidēta 1940. gadā, Padomju Savienībai okupējot Latviju.
- ¹⁷ Acīmredzot domāta viena no kārtējām vēstuļu rakstīšanas Staļinam kampaņām. Šeit domāta Latvijas Komunistiskās partijas laikrakstā “Cīņa” 1945. gada jūlijā publicētā vēstule Staļinam, kurā norādīts, ka vēstule pieņemta Latvijas PSR darbaļaužu sapulcēs, kur kopskaitā piedalījušies 711 865 strādnieki, zemnieki un inteliģenti, un Latvijas PSR Augstākās padomes pirmā sasaukuma piektajā sesijā. Sīkāk sk.: Lielajam vadonim un skolotājam, Padomju Savienības Ģenerālisimusal Staļinam Padomju Latvijas darba ļaužu vēstule. *Cīņa*, 21.07.1945., 2.–3. lpp.

- ¹⁸ Andrejs Vlasovs (*Andrei Vlasov*, 1900–1946), Sarkanās armijas komandieris, 1942. gada jūnijā kritis vācu armijas gūstā un nogādāts Viņņicas karagūstekņu noietnē, kur piekritis sadarboties ar vācu spēkiem, kuri Vlasovu izmantoja kā antikomunistiskās propagandas kampaņas tēlu. 1944. gada septembrī, apvienojot Vācijas bruņoto spēku pakļautībā karojošos krievu brīvprātīgos militāros formējumus, tika izveidoti “Krievijas Tautu atbrīvošanas komitejas bruņotie spēki” (krievu val. *Vooruzhennye sily Komiteta osvobodzheniia narodov Rosii*), dēvēti arī par Krievijas Atbrīvošanas armiju, par kuras komandieri tika iecelts Vlasovs.
- ¹⁹ Latvijas PSR Zemkopības tautas komisariāts (no 1946. gada ministrija) 1947. gadā pārdēvēts par Latvijas PSR Lauksaimniecības ministriju.
- ²⁰ Vilis Lācis (1904–1966), latviešu rakstnieks, Latvijas PSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs (1940–1946), Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs (1946–1959).
- ²¹ Jānis Kalnbērziņš (1893–1986), Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas 1. sekretārs.
- ²² *Kulak* (krievu val.) – turīga zemnieka nicinošs apzīmējums.
- ²³ Šeit acīmredzami domāts Latvijas PSR Padomju saimniecību tautas komisariāts, kas kopā ar Latvijas PSR Zemniecības tautas komisariātu atradās Komunāru bulvāri 6 (šobrīd Kalpaka bulvāris).
- ²⁴ V. Lācis patiesībā šajā runā nemin konkrētu skaitli, bet norāda, ka mašīnu traktorū staciju rīcībā ir vairāki simti traktorū. Sk.: Latvijas lauksaimniecības kārtējie uzdevumi. *Padomju Latvijas Boļševiks*, 1945, septembris, 17. lpp.
- ²⁵ Lēmums par iedzīvotāju pārcelšanu no Bolderājas un Daugavgrīvas, lai atsaivinātu teritorijas PSRS Jūras karas flotes tautas komisariāta Rīgas jūras karabāzes celtniecībai, tika pieņemts 1945. gada 4. augustā. Iedzīvotāju pārcelšana uz konkrēti noteiktiem dažādiem Rīgas pilsētas rajoniem bija paredzēta līdz tā paša gada 20. augustam. Sk.: Izvilks no Rīgas pilsētas izpildu komitejas 1945. gada 4. augusta lēmuma par iedzīvotāju pārcelšanu no Bolderājas un Daugavgrīvas. No: Jānis Riekstiņš (sast.) (1998). *Izpostītā zeme*. 3 sēj. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. Pieejams: <http://www.archiv.org.lv/izpzeme/3/2nodala.htm> (skatīts 26.11.2016.).
- ²⁶ Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika.